

Az **ÉS** könyve októberben

■ A magyar nyelv nagyszótára VI., DI-EK, Főszerkesztő Ittész Nóra. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2017, 980 oldal, 7480 Ft

PARTI NAGY LAJOS:

Nagyszótár-cédulák

Mikor a levegős és ropogós **ekvivalens** szóval kifut alólam a majd ezeroldalas kötet, a bőség és a hiány érzete **egyszerre** támad, s az én nyers cédulám, vezérfonalatlanul zizegnek a gépben. Leppentőcskék, kiragadva unalmas és megnyugtató ábécéjükből, csúnyák és tündöklőek, ámbar csúnya szó nincs, csak ízlések vannak, némely holdudvarok, emlékek, hozzátapadások, **divatok**. Egy önkényes lepkeház a **dicsszomj** tapadiális cuppogásától a telt, veres orcájú **difffamalon**, az erős atmoszférájú **dombérezon** át a **dúcsejtig** vagy épp az **ébrékenyig**, sőt az **éjentiig**: *Fellette zajgós volt ez éjenti Szengvár, Mondják, s mulatni fel sokan tértek* - írta 1832-ben Guzmics Izidor. S hogy egy másik feledhetetlen nevet említsek, Töltényi Szaniszló 1820-ban ennen lelkéről szólva az **éj** szót a ritka észak, éjszak jelentésben használja: *mi repkedni vágya éj's kelet felé*.

*

Hatalmas posztmodern szöveggyűjtemény, most se mondanám másnak, mint tíz éve, mikor ugyane hasábon az írtam a műfajról, a szótárról-írásról - Sotarro Liras -, hogy az csak **bármítórium** lehet, hogy recenzeálni maga a gyönyörű reménytelenség, szótárt leginkább olvasni jó. Jó veszélyes, mert hiába veszem kézbe határozott céllal, nagyon hamar beleolvadom, belesétálódok s beleveszek, a nyelv erdejébe. *Aralajába*, írtam, hisz hol volt még tíz éve az **e** betű, a rengeteget tán már meg se érem.

*

Bármítórium. Legjobb, ha, Kosztolányit idézve, nem csirizelem össze holmi bárgyú mesével, s hagyom, mint költőhöz illik töredéknék? Netán Csokonai versét tűzöm föl mottóul 1800-ból, a **dibdáb** szó példamondataként: *Mi a Világ? ha képelem, / Egy nagy Quodlibetnek lelem / Az Égi kék szőnyegen / Mellyben a' sok Csesebetsét, / S annak kissébb nagyobb betsét / Nézi a' Bölts hidegen. // Holmi tündöklő Dibdábót.*

*

A **digóz**, ami úgy jön ide, quodlibet, hogy idedibdábódom. Hátha valaki épp e cikkből - ahogy én e kötetből - tudja meg, hogy **digózni** („olasz férival közeli kapcsolatot létesíteni”) még annóbb **egyfajta** földmunkát jelentett, a szikre löszös talajt teríteni, mit kezdetben olasz kubikusok végeztek. Akinek kordéja is volt közülük, az volt a baráber, mit elmosott göröngynek gondoltam a szókontinens partjainál, csak azért, mert nem ismertem. A Magyar Néprajzi Lexikon lumpenoid vándormunkásként írja le, s a bajor-osztrák eredetű Bau-rauber szóból származtatja. A Történeti Etimológia Szótár szerint viszont az olasz barabbá, azaz naplopó átvétele, ami a bibliai Barabbás nevéből származik, arám jelentése: az atya fia. Mélységes mély a szómúltak kútja, bátran mondható feneketlenek.

*

Nem tudom, fogtak-e lovat kordéjukba a baráberek, legalább valami gebét, **dikhencet**, mely szó tán föl se tűnt volna nekem e tengerben (e, e, e), ha nem az elképesztő, kimeríthetetlen Jókaitól való a példamondat: *Dömszdi úr ismét felült, kezébe vette a gyepelót és ostort; ez utóbbi érmekészbe hozta a két hátulós dikhencet, és repülének, mint a tekenős béka*. Valószínűleg Jókai a Nagyszótár legfő példamondat-szerzője, arany-metszétől villanyosságig, a kedven-cem mégis egy kis kopott közlés: *Én Klatopil Vencel vagyok, dragonyos főhadnagy*. Vagy pár oldallal előbb, a **dinka** című szó kapcsán: *Előbb lecsikkentett egy böngőt a szép piros dinkából a kisfiának*. Csikkent, böngő, dinka - mint Mészöly Miklós valamely sötét pannon novellájában, nem véletlen, hogy milyen sokra tartotta Jókait.

*

A **doszt** vagy **doszta** szó megüti a szemem, tiltott képződményként raktam el magamban, hatvanas évek legeleje, **doszta**, mondtam **egyszer ebéd** után, mire anyám ingatta a fejét, ilyet nem mondunk, kisfiam. Talán mert túl oroszosan hangzott, nincs jobb megfejtésem, s tapadhatott hozzá bizonyos vadság, **duhajság**, nem is

konkrét emlék, inkább képzet, fakó foszlány. A szót már a XVIII. században említik, Dóczy Lajos Goethebe is belefördítje. Ballagi, nyilván a Czuczor-Fogarasi után, a **dúztig**ből vagy is a 'duzzadtságig teli'-ből vezeti le, gyökét, a **du**-t ráadásul szankszritnak alítja. Az igazság pedig az, hogy a szegény **doszt** szláv szó, és nem tehet a történelemről. Doszty, vagyis eleget ettem, **duzig** vagyok. De oroszatonásan akkor se beszéljek.

*

Mért olvas szótárt az ember, konkrétan én? Hogy például megtudja, mi a **diabáz**, régiesen **diabasz**: „a felszín alatt megszilárdult, szürkés- v. zöldes-fekete színű, finoman kristályos, bázisos, ált. telérek formájában megjelenő összetett kőzet”. Megtudom, aztán el is felejttem, illetve jegyzetként, lám, létezik, de használok-e valójában? Alighanem ez volt a használat, kimondtam, leírtam, valami marad belőle a felszín alatt, **egy** nyelvi por-szem, íz, hangulat, rímhívó vagy -felelő, lehetséges keresztnév **egy** tárcában, Szürkény-Vardar Diabáz (sok!), hát ezért olvas szótárt az ember, konkrétan én.

*

Egy jó szótár az rengeteg, mégse vadon, hanem jól tartott parkerdő. S ki ember fia halad **egy** parkban fától fáig, hogy **egy** suttó duránc ki ne maradjon? Erdészek, parkőrök talán, szótárkészítők. De én le se tagadhatnám, hogy e cédulák pillanatnyi elfogultságok, véletlenek, mit veszek észre, mi tetszik meg éppen, miféle bizarrriák, régi és új képződmények, melyek hirtelen más arcukat mutatják, másként olvasódnak össze. A **diszkódrogot** így, **egybe** írva makacsul másnak látom, elbitangolt sertéscsordának, netán mesebeli szörnynek. Nyilván a kötet jeles állatja, a **disznó** hajlítja magához, mindenesetre elmozdul a maga baljóságától **egy** másik, a kódorog, a bódorog felé - vize nyós terep, tudom, menni az alak, a szóhangulat után, persze szigorúan első személyben, süket disznó a bűzában. Az eltévedés gyönyöre, igen.

*

A **doh**: (szerves anyag bomlásakor keletkező) bűdösség, bűz. Ballagi Mór 1872-ben ennél kicsit mesélősebb: „romlásnak indult száraz test (liszt, búza, hordó) kellemetlen szaga, á. é. minden rothadó testből fejlődő bűz”. Czuczor és Fogarasi definíciója sem cseng akárhogy tíz évvel korábról: „Bűznek, rothadásnak, megpállásnak neve, midőn valamely test leginkább a szabad levegő járásától elzárva sajátságos romlásnak indul, és nehéz penészes szagot kap”. Gyönyörű példájuk pedig: *És felmegyen az ő rohadott doha, mert kevélyen eslekedett (Jól 2. 20 Káldi szerént)*. 1781-ben Gombási István a **sáskáknak doháról**, értekezik, *kiket a szél az Afrikai Tengerbe vezetett*, 1793-ban Gvadányi József már személyesebb: *gyomromból zsr doha bőfőgött*. Egyébiránt a Dumpf szó németül **dohot** jelent, igaz, penészt is, asztmát is, meg fáultságot, nyomottságot, szoritást a mellen, a Grimm-szótár oldalakon át sorolja, hogy a Dumpf hol, mikor, miben, **egy** kisebb regény, s még le se endréztem.

*

A **díbol** az összetűr, tipor, a **dorongfánk** kürtőskalács, a **domika** kenyeres, sós leves, a **dóka** félhosszú dományféle., a **dorigalódik** nem 'dorgál-mány' jelentésű, hanem ki ezt teszi, maga fedd, dorgál valamit vagy vala-

Vojnich Erzsébet munkája (részlet)

kit. A **dratva** szurkos, vastag fonál, a **duzma** hab, illetve tajték, a **düvény** Bolyai Farkas nyomán a rombusz maga. Az **ébrül** ocsúdik, az **ecsel** kefél, fésül, lásd az **ecset** szót, az **egély** isten(ség)be vetett hit, az **égőszerelem** tűzpiros dísznövény, az **ekegerendely** rúd, mely az eketaligát az ekehez kapcsolja. **S hogy mi az egyenközény?** Így nevezte el Pethe Ferenc a későbbi párhuzamost, szegény **egyenközény** pedig alámerült - az a gyanúm, az **ÉS**-ben még soha le nem írták ezt a szót, pedig érdemes ízelegetni: Nádas Péter: Egyenközű történetek.

*

Egy szótár arra is való, hogy az ember újra és újra belássa, nem tud elég jól magyarul. Átlagos felnőtt magyarból 200 000 szót kéne, hogy megértsek, s 10 000-et kéne használnom. Kérdés, hogy amit íróként használok, melyik szókincséhez tartozik. Ha leírom, hogy **diabolikus** (már csak azért is, hogy Krúdyt idézhessem: *diabolikus bársonyruhájában* - az öreg jegenyefa - hasonlított ama Faust nevű tanítóhoz is, aki ról a németalföldi udvarban annyit beszéltek a cselédaszonyok és herengék), vajon ez passzív marad, noha elvileg belekerül az „írói” szótáramba? A **Bánk bán** 2800 szóból áll, s ha már itt tartok - mi sok, mi kevés? - Esterházy írja hajdan **egy Die Zeit**-cikk alapján, hogy Kafka *A perje* 6500 szó, az Ulysses 32 000. Rilke mintegy 5000 szót használt, Gottfried Benn 2700-at. Rilkenél az élet, **éjszaka**, fehér, világ, Isten, halkan, Bennnél az **éjszaka**, tenger, vér, óra, világ a leggyakoribb. Hát igen, ezekkel minden leírható, föltéve hogy le semmi nem írható, legfőljebb körül.

*

Két tisztes méretű birodalom, **D** és **E** közt húzódik meg két büszke törpeállam, **Dz** és **Dzs**. Előbbi egy tagot számlál, a **dz**-ét, utóbbinak minden szócikkét ideírnom nem fáradság:

dzsámi, dzseki, dzsem, dzsembori, dzscentri, dzsessz, dzsida, dzsig, dzsihád, dzsindzsa, azaz ingovány, dzsin, dzsip, dzsiudzsicu, dzsogging, dzsoint, dzsóker, dzsörz, dzsúdó, dzsumbuj, dzsungel, dzsunka, dzsúsz, dzsüva - ennyi a dzs. Még két tucat sincs. Nem egy dzsés nyelv, szentigaz. De scrabble-ezni elég.

*

Dolgozószobából, tucatnyit be- és kilaktam negyven év alatt, de írószobának sose neveztem. Érzek benne valami fellengzést, pípest, de ez az én bajom, mert jó szó, a *Nyugathoz* például illik. Az íróasztal viszont *íróasztal*, noha a **dolgozóasztal** pontosabb, hisz akkor is **dolgozom**, ha nézek magam elé, ha épp nem nyaktatom a klaviatúrát. A **dolgozóasztal** magát a **dolgot**, az írást másképp tételezi munkának, kézművesebben, mégis, ez már így marad, a szoba **dolgozó**, ám író az asztal. Ahol bemásolok ide egy kis sé göcsörtös (sétabotgöcsört?) s ettől bizonyos zord méltóságot is nyerő Ágai Adolf-mondatot 1892-ből: *Az író szobáját, dolgozó-asztalát azonnál hagya a gyermeki kegyelet, mint amilyen volt akkor nap, hogy a híres apa kihalt belőle*. Azon mód, akkor nap - komoly dolgok, komoly apák, komoly idők.

*

Mi is volna a definíciók szerint a **dolog** szó, amit az ember, legalábbis én, hajlamos igen pongyolán (hány-ve tetten, mondja Ballagi), töltelék gyanánt használni? Elsősorban tennivaló, teendő, elvégzendő munka, fizikai is; aztán feladatkor, munkakor, ill. vkire (hivatalból) háruló kötelesség. Fáradság, mely sok vesződséggel jár. Szolgál azután, szépítőleg testi szükségletek megnevezésére, miknek tabu voltára ezáltal igencsak felhívja a figyelmet. Jelelt elhatározott, szándékolt, ill. végrehajtott cselekedetet. Használtatik magatartás, viselkedés, esemény, történet, intézkedést v. dön-

tést, megoldást igénylő helyzet, kérdés, ügy értelemben. De dolog például valakinek a kizárólagos joga, kompetenciája. Valamely tárgy-, téma-, illetve kérdéskör. Lehet fennálló körülmények adta helyzet, valakinek állapota, sorsa. Meghatározatlan tapasztalati, gondolati, képzeleti tárgy, jelenség. Az érzéki-fizikai valóság (viszonylag) önállóan, szubsztanciaként létező, fennálló része. Élettelen tárgyi valóság, ill. tárgy, cikk, eszköz. S még, rendszerint többes számban, szellemi alkotás, mű.

*

A szótárt írják, szerkesztik, minden **egy** szócikket, izról izre, ha van kö-töttfogás, hát ez az, szótárt készíteni csak végtelen türelemmel, alázattal és szeretettel lehet. Ahogy **eddig** is, álljon itt **egy** névcédulán a szótár készítőinek neve. Főszerkesztő Ittész Nóra. Szerkesztők Csengery Kinga, Fiers Márta, Gyenese Ilona, Gyórfy András, Kiss Csilla, Simon László. A szerkesztésben közreműködött Dömötör Éva. Szócikkírók Baumann Viola, Bíró János, G. Bogár Edit, Borsi Vera, Dömötör Éva, Dragon Károly, Eiplné Pál Alexandra, Evellei Kata, Harnócz Péter, Horváth Péter, Ittész Nóra, Kéthely Anna, Kozma Judit, Kurcz Ádám István, Lipp Veronika, Molnár Zsuzsanna, Pais Judit, Simon László, Szabó Réka, Szirmai Diána, Teperics József, Tóth Lajos Pál. Szótári főmunkatársak Elekfi László, Gerstner Károly, Pusztai Ferenc. Általános lektorok Gerstner Károly, Horváth László, Hosszú Ferenc, Kemény Gábor, Pusztai Ferenc. Informatikai munkatársak Mártonfi Attila, Pajzs Júlia. Filológiai munkatársak Kristóf Ibolya, Petykó Márton, Szabó Tamás Péter. Morfológiai szakértő Laczkó Krisztina.

*

Az a meg talán az **és** mellett nincs még ilyen jeles robotosa a nyelvnek, mint az **egy**. **Egy**vagyok, mondja, teste alig, szeme lesütve, de ereje felbecsülhetetlen, mint a vízcseppé, a hangyáé, a szorgos kavicsé, ki most a VI. kötet testében egész **egyedíratot** (a monográfiát akarták ekként megmagyarártani hajdan) kap. 234 lexikonoldalon - **egy** nagyregény - sorjáznak az **egyek** szüntelenül, pontosabban az **egyiptom** kicsi szünetével, az **egy** tőszámnévtől, az **egyvonásos** kissé régies zenei szakkifejezésig.

*

Amúgy a magyar szótár ügye 14 év múlva lesz kétszáz éves, a Magyar Tudós Társaság 1831-ben döntött **egy** nagy magyar szótár elkészítéséről. De erről s minden továbbiakról a hajdani első kötet bőséges információkkal szolgál. 2006-ban megjelent az első (Segédlet) és a második (A-AZS-ROZ) kötet, 2011-ben a harmadik (B-BES) és a negyedik (BES-BY), ezt 2013-ban az ötödik (C-DÉZS) követte. Nagyjából hater szerző (1772-től máig) mondatai az adott szó különféle előfordulásainak illusztrálására, megannyi - megengedem: széttartó - **egyperces**, ötperces, tizenöt perces novella. Mindennek három korpusz, a Magyar Nemzeti Szövegtár világhálón is hozzáférhető anyaga, továbbá hatmillió archivális cédula és nagyszámú szövegcedé az alapja. Eltelt tíz év, s már itt az **e**, ha csak a k-ig is, a hajdan veszélyeztetett vállalkozás a hatodik kötetnél tart - már-már a harmadánál a húsz kötetre tervezett műnek -, esélyei **egyre** jobbak. Én pedig, ahogy **eddig**, egyekszem minden megjelent kötetről ími és összeírni **egy** nyálbnyi cédulát, addig, amíg.

*

Quodlibet, de azt hamar eldöntöttem, hogy a **drabális** szóval fejezem be. Nem is a jelentése, hanem a holdudvara miatt. Kazinczy, de még Hevesi András is **trabális**nak tudja, okkal, hisz a német Trabant (a huszitáknál drabant) zsoldoskatoná, de kísé- rő is, csatlós is. *A hold a földnek egy trabantja*, hoz például **egy** mondatot a Duden-szótár, s ezt most elgondolom a hajdani autómárka felől. Mintha Dumpf Endre írta, **egy** ökörnyálból öntött jármű, szép, őszies, lengén szomorú. Az örök trabant, mely minden más jelentést letarolt hátra és előre is a világ e tarlott táján.